

chronologiczny dzieląc go na trzy etapy. Poddano więc analizie najpierw fundacje dokonane w pierwszej połowie XVI wieku, następnie pozostałe z całego wieku XVI i na końcu fundacje siedemnastowieczne. Przy analizie i omawianiu tych fundacji posłużono się też zestawieniem tabelarycznym. W tabeli uwzględniono takie elementy jak: daty fundacji, lokalizację poszczególnych miejscowości, (w przypadku miast także przynależność w ich własnym obrębie, tzn. miasto, przedmieście), następnie nazwiska fundatorów z uwzględnieniem ich pochodzenia społecznego.

Przeprowadzona analiza struktury pracy i dokonane omówienie jej treści pokazują, że jest to dobra, odważę się powiedzieć, wzorcowa dysertacja naukowa o profilu historycznym. Oprócz powyższej oceny wypowiedzieć można o niej jeszcze trzy inne ważne opinie, czy też stwierdzenia. Pierwsze, że wzbogaca ona w widoczny sposób dotychczasową polską historiografię zakonną, Drugie, że śmiało można ją polecić do naśladowania kolejnym badaczom czy autorom zajmującym się podobną problematyką. I trzecie – o charakterze bardziej teoretycznym, że nie zawsze o wartości pracy decydują jej rozmiary. Zawsze liczą się: kształt struktury pracy i głębia jej treści, najlepiej jest jak spełniane są oba wymagania.

Prof. dr hab. Jerzy Flaga

Maciej Stawiski, *Bernardyni przasnyscy w XVIII wieku. Analiza biograficzno-prozopograficzna*, Wydawnictwo Bernardinum, Pelplin 2021, ss. 461.

Pan mgr Maciej Stawiski, doktorant na Wydziale Historii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, przygotował obszerną monografię poświęconą składowi osobowemu klasztoru bernardynów w Przasnyszu w XVIII stuleciu. W swojej pracy zastosował metodę badawczą, której użył już w dwóch wcześniejszych publikacjach poświęconych innym klasztorom bernardyńskim dawnej Prowincji Wielkopolskiej (*Bernardyni bydgoscy w XVIII wieku. Analiza biograficzno-prozopograficzna*, Pelplin 2019; *Bernardyni w Świeciu w XVIII wieku. Analiza biograficzno-prozopograficzna*, Pelplin 2020). Autor starał się zrealizować postulat badawczy zaproponowany w roku 1976 przez Hieronima Wyczawskiego, który zakładał kompleksowe badanie społeczności zakonnej w oparciu o możliwie pełną rekonstrukcję składu osobowego danego klasztoru oraz prześledzenie na podstawie akt personalnych

i kronik losów poszczególnych zakonników zamieszkujących klasztor na przestrzeni wieków. Badacz zwraca uwagę także na pochodzenie geograficzne, etniczne i stan społeczny przasnyskich bernardynów oraz na rolę społeczną, jaką odgrywali już po wstąpieniu do zakonu, jak również na przebieg ich „kariery” zakonnej.

Za przedmiot analiz obrano tym razem placówkę bernardynów w Przasnyszu, założoną w 1588 roku z fundacji Pawła Kostki, właściciela pobliskiego Rostkowa, i funkcjonującą nieprzerwanie do kasaty carskiej w roku 1864. Był to więc klasztor położony w środowisku rdzennie polskim, na Mazowszu, a zatem na peryferiach Wielkopolskiej Prowincji Bernardynów pod wezwaniem Matki Bożej Anielskiej. Jak podkreśla autor badania, ten wybór był podyktowany odmiennością klasztoru przasnyskiego od dwóch przebadanych uprzednio.

Praca składa się zasadniczo z trzech części: pierwsza stanowi wprowadzenie metodologiczne i historyczne; druga zawiera biogramy zakonników pogrupowane według różnych funkcji sprawowanych w konwencie (gwardiani, wikariusze, kaznodzieje różnych typów, lektorzy i mistrzowie nowicjatu) i zamieszczone w porządku chronologicznym w ramach każdej kategorii; trzecia zawiera wnioski dotyczące mechanizmów funkcjonowania wspólnoty przasnyskiej w porównaniu do dwóch wcześniej analizowanych klasztorów (Bydgoszcz i Świecie), a także statystyki dotyczące składu osobowego konwentu w Przasnyszu. Autor zwraca uwagę na pochodzenie społeczne i geograficzne oraz etniczne bernardynów, na ich wykształcenie i przebieg życia zakonnego oraz mobilność w ramach prowincji, a także na dynamikę zmian na stanowiskach wewnątrz klasztoru. Całości dopełniają aneksy z wykazami chronologicznymi bernardynów pełniących różne funkcje w konwencie przasnyskim oraz tych, którzy w nim zmarli w XVIII wieku, a konsultacja zebranych danych została ułatwiona dzięki szczegółowo opracowanemu indeksowi osobowemu.

Monografia ma charakter pionierski i opiera się na niepublikowanych dotąd źródłach, rozproszonych w różnych archiwach państwowych i kościelnych. Jest to przede wszystkim Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie (główny depozytariusz spuścizny po Wielkopolskiej Prowincji Bernardynów Matki Bożej Anielskiej), a także: Archiwum Archidiecezji Warszawskiej, Archiwum Diecezjalne w Płocku, Archiwum Diecezjalne w Pelplinie, Archiwum Diecezjalne we Włocławku, Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu oraz Książnica Kopernikańska w Toruniu. Niewątpliwym sukcesem jest odnalezienie i wykorzystanie zbioru Cyrkularzy i Memoriałów zgromadzonych przez o. Rafała Morowicza (obecnie rękopis 4905 Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie), niewymionianego w inwentarzu rozproszonych archiwaliów bernardyńskich

opublikowanym przez H. Wyczawskiego (*Katalog archiwaliów bernardyńskich w zbiorach obcych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” t. 42 [1981] s. 248–292). Autor wykazał się zdolnością do poprawnego odczytywania materiałów archiwalnych oraz do trafnych i wyważonych ocen zjawisk społecznych.

Na pochwałę zasługuje fakt dogłębnego wykorzystania podstawowych dokumentów dotyczących klasztoru przasnyskiego, akt kapituł prowincjalnych, a nawet także ksiąg rachunkowych, które pozwoliły na rekonstrukcję zmian obsady personalnej konwentu również pomiędzy kapitułami.

Imponująca liczba 287 biogramów bernardynów, którzy w ciągu XVIII stulecia pełnili łącznie 341 różnych funkcji w klasztorze przasnyskim, jest wynikiem dokładnych i skrupulatnych ustaleń oraz porównywania dokumentów, co pozwoliło autorowi na korektę błędów popełnionych przez kopistów oraz na rozróżnienie zakonników o zbliżonym imieniu i nazwisku oraz na poprawną identyfikację tych, którzy w ciągu życia zakonnego przechodzili od używania imion połączonych z miejscowością urodzenia do nazwisk rodowych. Toruński historyk zwraca również uwagę na średnią długość życia bernardynów oraz na jej wahania w zależności od pełnionej w klasztorze funkcji.

Siłą rzeczy niektóre z prezentowanych biogramów pokrywają się z zamieszczonymi już w analogicznych publikacjach na temat bernardynów w Bydgoszczy i w Świeciu; nie są to jednak zwykłe powtórzenia, lecz na ogół informacje rozszerzone o nowe elementy i szczegóły, wydobyte z nieeksplorowanych wcześniej dokumentów źródłowych.

Jeśli można stawiać autorowi jakiś zarzut, to dotyczyłby on marginalnego potraktowania braci laików. Zostają oni tylko wymienieni w imiennej liście, wyliczającej 26 braci z podziałem na funkcje (pięciu krawców, dwóch szafarzy, jeden organista, kwestarz, zakrystian, furtian i introligator oraz dziesięciu braci o nieokreślonej funkcji i trzech tercjarzy – por. ss. 439–440), która została odtworzona na podstawie informacji zaczerpniętych z nekrologu (por. ss. 442–444). Są to więc *de facto* bracia zmarli w Przasnyszu, ale nie pokuszono się o zrekonstruowanie przebiegu ich życia zakonnego ani nawet nie podano ich wieku i lat przeżytych po ślubach (w tym celu trzeba konsultować drukowany nekrolog Prowincji Wielkopolskiej z 1793 roku: *Memoria patrum et fratrum mortuorum Ordinis Minorum S.P. Francisci Regularis Observantiae Provinciae Majoris Poloniae S. Mariae Angelorum*, sub regimine A.R.P. Joannis Nepomuceni Modlibowski pro usu quotidiano reimpressa, Varsaviae 1793). Byłoby natomiast rzeczą interesującą zobaczyć również mobilność braci bez święceń kapłańskich i przebieg ich „kariery” zakonnej. Pewnym usprawiedliwieniem dla badacza jest tu z pewnością brak kompletnych danych na ten temat. To samo

dotyczy również 28 zakonników o nieznannej funkcji, obecnych w Przasnyszu w momencie śmierci, których autor wylicza na s. 441, przypuszczając, że byli to „zapewne głównie spowiednicy”.

Do przeprowadzonych z ogromną biegłością analiz statystycznych i socjologicznych „karier zakonnych” bernardynów przasnyskich (na przykład związek pomiędzy miejscem odbycia nowicjatu a obejmowanymi w Przasnyszu stanowiskami) można by również dołączyć, jako dodatkowe kryterium, rozróżnienie ze względu na pochodzenie z miejscowości będących własnością królewską, szlachecką oraz kościelną, gdyż miało ono istotny wpływ na jakość szkolnictwa parafialnego a, co za tym idzie, rzutowało to w znacznym stopniu na wybór stanu duchownego i w ogóle na możliwość podjęcia dalszej nauki.

Maciej Stawiski posługuje się poprawnym językiem polskim oraz w sposób jasny i komunikatywny analizuje omawiany materiał. Drobnym potknięciem jest błędna odmiana nazwy miasteczka *Poniec*, która powinna brzmieć w dopełniaczu „Ponieca” a nie „Pońca” (por. s. 115, s. 410, s. 441 i s. 444). Zebrana bibliografia obejmuje w sposób całościowy i wyczerpujący analizowane zagadnienia i uwzględnia również najnowsze publikacje, w tym edycje źródłowe, wnoszące wiele nowych szczegółów do biogramów zakonników, jak na przykład *Kronika wschowskich Bernardynów czyli Archivium klasztoru wschowskiego Braci Mniejszych Obserwantów, w którym [opisane jest] wprowadzenie, fundacja, a następnie wygnanie przez dysydenckich mieszkańców – odstępców od prawdziwej wiary, ponowne wprowadzenie a następnie nowa fundacja przez życzliwych patronów, i protektorów, rozwój i sprawy godne zapamiętania: z dokumentów i rękopisów opowiedziana Roku Pańskiego 1790*, pod redakcją Alojzego Pańczaka; tłumaczenie Pius Turbański, Alojzy Pańczak, Wschowa 2019 oraz *Liber Mortuorum seu Pia memoria Patrum ac Fratrum Ordinis S.P.N. Francisci vulgo Bernardinorum, in Polonia, ab anno 1815 usque ad nostra tempora in Domino defunctorum / Księga Zmarłych czyli Pobożne wspomnienie Ojców i Braci Zakonu Ś.O.N. Franciszka popularnie Bernardynów w Polsce, zmarłych w Panu od roku 1815 aż do naszych czasów*, Kalwaria Zebrzydowska 2020, bezcenny w ustaleniu dat śmierci licznych bernardynów żyjących pod koniec analizowanego okresu. Należy przy tym zauważyć, że szczególnie trudne jest odtworzenie końcowych losów bernardynów wielkopolskich zmarłych między rokiem 1793 a 1815, nie tylko dlatego że nie obejmuje ich żaden z drukowanych nekrologów, ale również dlatego, że był to okres rozbiorów, wojen napoleońskich, a także pierwszych kasat i sekularyzacji zakonników. Wymownym przykładem tego rodzaju trudności może być choćby biogram o. Udalryka Hochhausa, zrekonstruowany w osobnym artykule w niniejszym tomie *Studiów Franciszkańskich*.

Całość tej imponującej swoim zakresem pracy dowodzi dojrzałości naukowej autora oraz jego wielkiej wnikliwości i staranności w operowaniu danymi archiwalnymi osadzonymi w kontekście społecznym i kulturalnym epoki.

Niniejsza książka Macieja Stawiskiego będzie bez wątpienia cennym i niezbędnym opracowaniem nie tylko dla historyków Kościoła i zakonu franciszkańskiego w Polsce, ale także niezbędnym punktem odniesienia dla regionalistów zajmujących się historią Mazowsza, jak również dla badaczy socjologii i kultury końca epoki staropolskiej. W ręce czytelników trafiło więc opracowanie oparte o solidne podstawy źródłowe, wynik mrówczej pracy wykonanej z benedyktyńską cierpliwością i z rzetelną metodologią naukową.

Aleksander Horowski OFMCap.
Istituto Storico dei Cappuccini – Roma

Franciszek Kuśiak, *800 lat Franciszkańskiego Zakonu Świeckich na obrazkach religijnych*, Pelplin 2021, Wydawnictwo „Bernardinum”, ss. 364, il.

Publikacja jest kolejną pozycją wydawniczą prof. dr. hab. Franciszka Kuśiaka dotyczącą wielkiej rodziny franciszkańskiej. Wcześniej wydał drukiem książki z tej dziedziny, a mianowicie: *Święty Franciszek z Asyżu i kolekcjoner jego przedstawień, Matka Boska Anielska i św. Franciszek Seraficki w złotym okresie obrazka religijnego (1846–1946), Stygmatyzacja św. Franciszka z Asyżu na obrazkach koronkowych z XIX w., Ze św. Franciszkiem z Asyżu poprzez śmierć cielesną do nieba: na obrazkach z minionych wieków, Święty Franciszek z Asyżu i jego błogosławieństwa na obrazkach religijnych* (wraz z Tadeuszem Słotwińskim), *Święty Franciszek Seraficki na Roztoczu, Osiemsetlecie spotkania św. Franciszka z sultaniem AL-Kamilem i nawiedzenie najważniejszych dla chrześcijańskich miejsc świętych na Bliskim wschodzie na obrazkach religijnych i Święci Dominik Guzman i Franciszek z Asyżu na obrazkach religijnych z minionych wieków*.

Omawiana publikacja wpisuje się w obchody wielkiego jubileuszu 800 lat powstania Franciszkańskiego Zakonu Świeckich, a wcześniej przez wiele wieków III Zakonu św. Franciszka z Asyżu. Autor dokonał przeglądu ikonografii sakralnej związanej z III Zakonem. Wielką zasługą Franciszka Kuśiaka jest utrwalenie (przelanie na papier) wielu zdjęć,